

A modernización do léxico galego en *Sempre en Galiza* e a norma léxica do galego culto actual

HENRIQUE MONTEAGUDO

Como é sabido, a xeración das *Irmandades da Fala* e o grupo *Nós* déronlle un pulo trascendental á lingua galega. Aínda que esta conseguira no derradeiro tercio do século XIX avances substanciais no dominio literario, especialmente no eido da poesía, durante os primeiros anos do s. XX estivo a piques de ver encorado o seu avance e houbo de quedar reducida á condición de lingua poética ou literaria. Precisamente os intelectuais das Irmandades e de Nós deron continuado a liña ascendente na elaboración do galego. Por unha banda estenderon o seu abano de rexistros orais cultivándoa nas distintas modalidades de oratoria pública, desde a de carácter académico ata a de carácter político, pasando pola oratoria científico-especulativa, cultural e social: conferencias, discursos, xuntanzas, asembleas, mítins. Por outra banda, no que se refire ós rexistros escritos, o galego afinouse con decisión na prosa narrativa e informativa, e, o cal nos interesa agora especificamente, no ensaio. É indiscutible que nos terreos devanditos a actividade e a obra de Castelao significou unha achega fundamental, ata o punto que merece figurar, segundo tódolos puntos de vista, como un dos principais fundadores do galego moderno.

Dentro da fértil obra de Castelao, salienta por dereito propio e pola influencia que tivo nas xeracións que o seguiron, o *Sempre en Galiza*, libro que obviamente cae fóra da súa creación literaria. Neste ensaio de amplo alento, Castelao, tratando dos diferentes aspectos da problemática galega, vai tocando un amplo leque de temas históricos, económicos, sociais, políticos, lingüísticos, culturais e ideolóxicos, de xeito que se pode considera-la obra como unha sorte de testamento intelectual non só dun home, senón mesmo de toda unha xeración. Desde o noso punto de vista, podemos considera-lo *Sempre en Galiza* como un tesouro dos logros que a lingua galega atinxira no terreo da prosa ensaística gracias ó labor do seu autor e dos seus coetáneos e mais como un compendio das tentativas de solución ós problemas de distinto tipo que presentou o cultivo da lingua galega en terreos que ata aquela case non foran tripados. Na análise lingüística de *Sempre en Galiza* imos centrarnos no estudio do léxico, e concretamente nun aspecto que nos semella especialmente interesante: a tentativa de moderniza-lo léxico galego por mor de construír un rexistro adecuado para o xénero ensaístico. Pola súa temática, é obvio que esta obra é especialmente doada para un estudio do léxico político e social, pero coidamos que sería máis interesante facer unha análise xe-

nérica, fundada nunha serie de exemplos ilustrativos, dos procedementos empregados por Castelao para conseguir unha modalidade de discurso ensaística en idioma galego. A fixación de determinadas formas e estruturas lingüísticas de circulación xeral na lingua culta precede á creación de tecnolectos específicos dos distintos dominios intelectuais. De feito, unha revisión superficial do vocabulario político, social e económico que aparece no *Sempre en Galiza*, produciuno-la impresión de non resultar especialmente interesante. A nosa análise de algúns exemplos do léxico do *Sempre en Galiza* complétase cunha visión crítica dos resultados atinxidos, feita desde os presupostos da situación do galego actual.

CARA A CONSTITUCION DUNHA NORMA AUTONOMA PARA O LEXICO CULTO

Por efecto da imposición en Galicia do castelán como lingua formal, escrita, do ensino e profesional, máis ca falar dunha evolución histórica podíamos falar dunha deriva da lingua galega, na que esta experimentou unha deturpación progresiva (consistente en grande parte na introducción masiva de empréstitos do castelán), no canto da súa gradual renovación ou modernización. A reacción, tardía e culta, fronte esta tendencia, que ameaza con destruí-lo galego acabando coa súa 'autonomía' lingüística (1), foi o diferencialismo, isto é, a promoción de formas e variantes galegas que servisen para afirma-la identidade do galego fronte ó castelán. Agora ben, dada a inescapable semellanza entre as dúas linguas (consecuencia non tanto da superposición do castelán sobre o galego canto do estreito parentesco lingüístico entre as dúas e dunha evolución en varios aspectos converxente), a marxe de manobra para conseguir un galego o suficientemente autónomo (*enxebre*, na terminoloxía do galeguismo histórico) segundo a sensibilidade dos seus cultivadores é moi reducida. No nivel léxico, que é o que nos interesa agora, os escritores galegos tentaron ampliar esta marxe de manobra basicamente por tres medios: a rebusca no galego popular e especialmente nos distintos falares galegos, o recurso ó galego medieval e o empréstito do portugués.

Deste xeito, podemos considera-la historia da constitución dunha norma para o léxico culto no galego contemporáneo como a crónica dunha continua tentativa de erguer un estándar autónomo, en tensión permanente coa presión do castelán, e mantendo o portugués como modelo visible do nivel que o galego pode alcanzar. A influencia do castelán, que os cultivadores do galego pretenden peneirar, infiltra-se a furto nos rexistros cultos: por unha banda, na medida en que actúa como modelo inconsciente nuns usuáñios que o teñen como lingua escolar e que están decote expostos a el, especialmente no discurso escrito; por outra banda, provocando indirectamente a ultracorrección nuns usuarios que ou ben non posúen a competencia suficiente en galego ou ben están desprovistos dun criterio de corrección firme nel, e que en todo caso carecen dun modelo e unha tradición que seguir. Pola contra, a influencia do portugués é deliberadamente pocurada como vía de desalienación; pero en ocasións, a inseguridade producida por un co-

---

(1) No senso de Stewart (1968).

ñecemento defectuoso do galego e o portugués ou por falta de sentimento lingüístico, tende trapelas ó voluntarismo e conduce a solucións disparatadas ou estrañas ó xenio da lingua. En consecuencia, a coherencia e autonomía do sistema lingüístico galego vese ameazada por tres factores, que enumeramos por orde de importancia: a) a presión intoxicadora do castelán, especialmente sentida pola presión directa que exerce sobre o galego popular, pero que ten efectos secundarios (como a hipercorrección) moi visibles no galego culto; b) o efecto esnaquizador da superposición do castelán nas falas galegas, abandonadas a unha deriva diverxente debida á carencia dun estándar, c) as incorreccións e abusos do galego literario, especialmente no recurso á ultracorrección, ó arcaísmo e ó empréstito portugués.

Neste artigo, pretendemos mostrar como se foi cumprindo a anqueira de construír unha norma autónoma do idioma galego. Analisaremos algúns casos significativos do *Sempre en Galiza* á luz da tradición literaria anterior ou como referencia comparativa das solucións adoptadas en galego fronte as do castelán e o portugués. A comunidade lingüística galega (e especialmente, a súa elite letrada) foi tentando distintas posibilidades, promocionando determinadas verbas e estruturas e marxinando outras, pero, como apuntamos, en grande parte as posibilidades de escolla do sistema lingüístico galego son moi similares ás do portugués, e as de ambos e dous non moi distintas ás do castelán. Servirémonos de diversos exemplos, uns mostrando procesos que conduciron a resultados adquiridos e solucións plenamente incorporadas a aquela norma, e outros mostrando tentativas no mesmo senso máis ou menos fanadas.

A MODERNIZACION DO LEXICO

Pero procede, antes de continuar, aclarar en que senso concreto entendémolas dúas palabras clave do título do noso artigo, que son as que orientarán este artigo. A *modernización* do léxico inclúe tódolos procedementos para actualizar a lingua ata facela intertraducible coas linguas desenvolvidas do seu entorno, habilitándoa para a expresión de novidades materiais e intelectuais, e para que se desenvolva dun amplo abano de novos xéneros, estilos e modalidades de discurso. Basicamente, os procedementos de renovación do léxico consisten en:

1) A modificación do estatus estilístico dunha forma, a través da cal esta pode pasar do rexistro popular ou dialectal ó culto, literario ou especializado, da lingua arcaica á moderna, etc. Este procedemento será o que máis nos interese, e do que ofreceremos un maior número de exemplos. A adaptación de palabras patrimoniais para a expresión de novos conceptos conleva adoito a ampliación do seu campo semántico, a adquisición de novas acepcións, xeralmente máis abstractas cá primitiva. Tal é o caso de verbas como *acadar*, *aferrollar*, *aguilloar*, *asoballar*, *ceibar*, *empurrar*, *incirrar*, *pulo*, *xurdir* e mais unha serie de palabras relacionadas con elas, que acabaron consagradas polo uso e que hoxe son moeda corrente no galego culto. En moitos casos, isto faise a través do calco semántico doutra lingua: no noso caso interesan especialmente os calcos semánticos sufinca-

dos no castelán e no portugués. Imos considerar como exemplos destes procedementos *esmagar*, *agromar* como calcos do castelán e *abalar* como 'conmover' e *abultar* como 'salientar, destacar' como calcos do portugués. Como exemplo de tentativa de actualizar unha palabra medieval ampliando o seu campo semántico trataremos do verbo *conquerir*.

Outras palabras que, polo que observamos no *Sempre en Galiza*, experimentaron o mesmo proceso, pero que non callaron no galego culto de hoxe foron *afincarse* en para o senso de 'baserase, fundarse en' e de *creto* para o senso técnico bancario de 'crédito'.

2) A introducción (que xeralmente require a adaptación fonética e morfolóxica) de items léxicos tomados doutras linguas. Trataremos aquí do exemplo de *anceio*, seguramente tomada do portugués.

3) A creación por medio de procedementos derivativos de novas palabras. A partir dunha palabra xa existente na lingua (como *illa*), créanse derivados (*aillar*, *aillamento*), nalgúns casos (coma no exemplo devandito) seguindo o modelo doutra lingua (compárese o castelán *isla*, *aislar*, *aislamiento*). Obviamente, este procedemento combínase moitas veces cos anteriores, como veremos con exemplos do tipo *asoballamento*, *asoballador*; *rexurdir*, *rexurdimento*; *anceiar*.

4) A invención léxica, que é o mecanismo menos frecuente, e do que non atopamos exemplos no *Sempre en Galiza*.

A partir dunha serie de exemplos, contrastaremos como se realizaron estes procesos en galego, castelán e portugués, e veremos que, aínda que os dous idiomas veciños serviron de modelo para o galego, este conseguiu solucións propias e orixinais, resultado da vontade de construción dunha norma autónoma.

A NORMA LINGÜÍSTICA COMO INDICE DE FRECUENCIA DE USO E COMO IDEAL DE CORRECCION

A palabra *norma* remite, entre outras, a dúas nocións que interesan para o noso estudio:

1) 'O que é normal' en termos de frecuencia de uso. Esta é unha noción de tipo descritivo que aplicaremos con finalidades comparativas. Definiremos unha serie de campos semánticos, coleccionarémolos items léxicos que aparecen na nosa obra relacionados con eles e determinarémola frecuencia de cada un deles. Ó compara-las solucións léxicas do galego para cada campo coas do portugués e o castelán, atoparemos que as diferencias non se atopan só (e adoito non principalmente) na presenza de palabras exclusivamente galegas, senón tamén na frecuencia relativa de uso dos items léxicos 'comúns' ás tres linguas.

2) 'O que se considera aceptable, correcto ou adecuado': esta é unha noción de tipo prescriptivo. O seu manexo presupón a existencia dun modelo de lingua correcta, conforme ó cal se xerarquizan as variantes lingüísticas e se avalía o

seu grao de adecuación e corrección. A norma entendida como modelo de corrección é unha noción de carácter crítico, pois opera con xuízos de valor, mentres que a norma entendida como índice de frecuencia e condicións de uso opera simplemente con datos. É evidente que en ningunha lingua existe un modelo de corrección e adecuación absoluto e incontestable, pero non é menos certo que o grao da sofisticación dese modelo e da súa realización efectiva nos usos lingüísticos da comunidade é un índice do nivel de normalización lingüística e de desenvolvemento socio-cultural desa comunidade. Habitualmente, a norma dunha lingua é o resultado dun traballoso e complexo proceso de cultivo colectivo da lingua en modalidades de discurso, ámbitos, temas e rexistros cada vez máis amplos. Conforme unha sociedade consegue un uso progresivamente requintado da lingua, a valoración desta na consciencia social é superior, ata o punto de que a eficiencia ou a elegancia no seu uso constitúen valores de grande importancia para os membros da comunidade. Así se xeran os xuízos sobre a corrección das variantes lingüísticas, e se establece unha xerarquía entre elas. Estes xuízos son en parte froito dun consenso social, pero adoito algunhas individualidades, xeralmente escritores (que teñen entre as súas funcións sociais a de xogar coas palabras), adquiren unha autoridade especial e inflúen decisivamente no proceso. Por outra banda, no consenso social hai sectores con máis capacidade de influencia ca outros, como os lingüistas e os cultivadores da lingua en xeral, os usuarios dela en dominios especializados, os grupos que dictan as preferencias estéticas e marcan as etiquetas sociais. É claro que, neste senso, Castela é unha das máximas autoridades do galego moderno, o cal se debe por unha banda ós seus indiscutibles méritos lingüístico-literarios, que unidos á significación simbólica que a súa personalidade atinxiu para a comunidade galega, o rodean dunha aureola de prestixio indiscutido, e por outra banda ó mesmo feito de que a súa obra influíu probablemente máis ca ningunha outra as xeracións ilustradas en galego que o sucederon.

De tódolos xeitos, no caso do galego realmente aínda non existe un modelo de norma que reúna indisputablemente as condicións devanditas: en primeiro lugar por culpa de que o idioma non adquiriu o grao suficiente de desenvolvemento dos seus usos sociais (a 'normalización'); en segundo lugar porque as condicións históricas do proceso de normalización social obrigan a consituír o modelo de corrección ('normativación') máis de contado e dun xeito máis 'artificial' e menos 'espontáneo' do que o fixeron as linguas 'normais' do noso entorno. As dúas anteriores condicións son causa de que os lingüistas e os escritores teñan un papel moito máis 'importante' no proceso do que é habitual noutras linguas. A principal razón disto é que a comunidade lingüística, na medida en que sofre atrancos ou é desmotivada na aprendizaxe e uso do galego culto e escrito, reserva para os 'ateosuradores' da lingua estes usos. Deste xeito, as diferencias de criterio e as polémicas entre os 'custodios' da lingua adquiren unha relevancia e unha notoriedade que nin lles corresponde, nin atinxirían xamais nunha situación normal (2).

---

(2) Lamentablemente, o galego non é o único exemplo disto dentro da súa área lingüística, aínda que si presente unha situación especialmente grave. Poderíase argumentar, por exemplo, que as sucesivas e incesantes polémicas ortográficas no portugués durante este século (especialmente entre o

Nós imos utilizar como modelo de lingua correcta o que inspira as *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, que sentimos como máis concorde cos nosos coñecementos e o propio sentimento da lingua, e que na nosa percepción, a comunidade lingüística galega acepta de mellor grao e considera máis autorizado. De tódalas maneiras, se se ten en conta que imos cinxirnos ó estudio do léxico, que é o plano en xeral menos sistematizable das linguas, e o menos polémico no caso do galego, axiña se decatará o lector de que os criterios persoais do autor do traballo non pesan decisivamente neste terreo. A fin de contas, coidamos que o escandallo que fixemos no léxico do *Sempre en Galiza* mostrará que Castela se esforzou, no mesmo sentido cá xeneralidade da tradición culta do galego moderno, por construír unha norma autónoma do galego, tamén no plano léxico.

1. *Asoballar, ceibar*

Imos comezar por algunhas palabras que gozan de circulación normal do galego dos nosos días. Vexamos en primeiro lugar a serie formada por *aferrollar*, *asoballar* e *esmagar*. A primeira acepción de *aferrollar* no galego popular é a de 'pechar unha porta co ferrollo'. Esta acepción ampliouse, por abstracción, a 'encadear a alguén con ferros' (ER I 72); pero o noso autor emprégao en senso aínda máis abstracto, 'quitarlle a liberdade a unha persoa ou a un país': "[Os Reis Católicos] *aferrollaron* a Galiza" /67/, "... teñen mellor xustificación os que *aferrollan* o pensamento dos homes... que os gobernantes ilusos..." /159/. Coidamos que, aínda que en castelán *aherrojar* tamén se utiliza coa acepción de 'someter ou oprimir a alguén' (MM I 99), a extensión semántica desta palabra se realizou de xeito autónomo en galego. Pola súa banda, o portugués *aferrolhar* engadiu á acepción de 'encarcerar' a de 'gardar con coidado, esconder' (ACL I 155), que non aparece en galego nin en castelán. Polo tanto, estamos perante un exemplo de extensión metafórica do significado dunha palabra que se realizou independentemente, e en senso parcialmente diverxente, nas tres linguas.

O caso do verbo *asoballar* é máis notable, polo valor case emblemático que a palabra atinxiu. En principio, o verbo significaba (é unha acepción practicamente esquecida) 'tripar e estragar un terreo sementado' (RAG 249, abóao co Padre Sobreira) (3); pero a través da poesía (4), no galego culto adquiriu a acepción de 'impedir que algo se desenvolva' e 'oprimir, impoñerse ou impoñer algo a persoas ou colectivos contra a súa vontade', como aparece na nosa obra: "[o caciquismo traidor] *asoballou* os anceios cidadáns de Galiza" /36/. Curiosamente, no galego popular, a palabra evolucionou nun senso distinto, o de 'humillar a alguén; actuar con prepotencia cara a alguén' (aboado xa desde Sarmiento: "Eu malpoca-

---

Brasil e Portugal) que conduciron a continuas reformas da grafía, son un índice do escaso grao de desenvolvemento e cohesión da cultura luso-brasileira.

(3) Sobre a etimoloxía desta palabra, que nalgunhas oín explicar como resultado da vulgarización por metátese do castelanismo *avasallar* (o cal semella insostenible), pódese ver a proposta de Meier (1982:102-3), que parte dunha forma latino-vulgar *subpediculare.

(4) Xa o utilizara X. M. Pintos (*La Gaita Gallega*, 23) no senso translítico: "O Galicia, boi de palla / canta lástima ten de ti o gaitero / o aguillón que che meten é de aceiro / e con el muita forza te *asoballa*". Lémbrese tamén o título de R. Cabanillas *Da terra asoballada*, publicado en 1917.

diño / estaba temendo / que me asoballasen / sen ningún remedio", RAG 249). *Asoballar* creou unha fértil familia léxica no galego literario, e así témo-los adxectivos *asoballado* -"Galiza viveu sempre *asoballada*" /38/- e *asoballador* -"hai nacións imperialistas e *asoballadoras*" /281/- e mailo substantivo *asoballamento* (non aparece na nosa obra, pero si noutras obras do noso autor, por exemplo en *As Cruces de Pedra na Galiza* 43 e 134). Este é un exemplo típico de solución orixinal do galego, conseguida a través do cambio de estatus estilístico e extensión semántica dunha palabra enxebre.

Esmagar é un verbo especificamente galego-portugués, e é a palabra comunmente utilizada no galego falado para expresa-lo significado de 'deformar unha cousa por medio da presión exercida en sentido vertical diminuíndo o seu grosor'. De feito, no GVGH 333 só se recollen acepcións populares relacionadas coa noción devandita. Mais no galego literario, o verbo tomou o senso metafórico en que o emprega Castelao, de 'oprimir a unha persoa, un grupo humano ou as súas ideas' (5): "[O Estado non ten dereito a] *esmagar* os feitos étnicamente desunidos" /296/, "[hai un dogma que gravita sobor da miña conciencia] *esmagando* as ilusións que podíamos fundar n-unha repatriación" /253/ (6). En portugués, este verbo aparece cos sentidos figurados de "destruír completamente os argumentos de. Vencer. Embatucar [facen calar]. Afligir; consumir de mágoa" (CF I 1075), que son notablemente distintos ós do galego, e mailo de "oprimir, tiranizar, escravizar" (NDLP 561), moito máis próximo. En todo caso, parece asinado pensar que a ampliación semántica da palabra en galego se efectuase por calco semántico realizado sobre o castelán *aplastar*, empregado no senso de "abatir o abrumar física o moralmente a alguen" (MM I 214).

Desde o punto de vista da frecuencia de uso, observamos que o emprego do verbo *esmagar* e especialmente a preferencia por *asoballar* limita notablemente a aparición dos verbos *oprimir* e *someter* no galego culto, ata o punto de que o primeiro non se rexistra na nosa obra (aínda que si os derivados *opresión* e *opresor*), mentres que o segundo aparece só ocasionalmente, xunto co seu derivado *sometimento*. Polo tanto, nesta serie léxica obsérvase que a palabra que o galego culto favoreceu para remarca-la súa autonomía e diferenciarse do castelán (*asoballar* fronte a *oprimir*) conduciu inopinadamente a un resultado notablemente distante do portugués (que emprega preferentemente *oprimir* ou *submeter*).

Con significación antónima a estes verbos temosen galego *ceibar*, xa moi estudiado por outros autores (7). *Ceibar*, verbo relacionado primitivamente coa

---

(5) Este emprego aparece xa en Curros Enríquez (*Aires da Miña Terra*, 165), cun senso aínda non moi despegado do físico: "E d'a Ley apoyado n-a columna, / Esmagar baixo a garra prepotente / 'Os verdugos d'o vate sin fortuna".

(6) Sobre esta palabra creouse o adxectivo *esmagador* (que non aparece no noso autor), que é utilizado en expresións como *maioría esmagadora*, que en galego é tomado do portugués onde debe ser calco semántico do italiano (*schiacciante maggioranza*) quizabes a través do castelán *mayoría aplastante*. Cf. o inglés *overwhelming majority*.

(7) Pensado (1980:45-46): "La historia de *ceibar* y *ceibo*,-a, -e es elocuente, porque nos hace ver como un término esencialmente rústico, aplicado al ganado, va ganando terreno y ampliando su ámbito expresivo, primero a presos, y luego a todo tipo de acciones. La burguesía cultivadora del s. XIX, va poco a poco imponiendo su uso hasta el punto de que se hace sinónimo preferido de *libertar*, *libre*, etc. porque tiene la ventaja de diferir de la lengua oficial... El hecho contrasta con la misma voz

vida pastoril no senso de 'permitirle o paso a un terreo que estaba pechado ó gando' e de aí o de 'solta-lo gando', xa adquirira a acepción de 'soltar a un preso' no galego literario do s. XV (8). En *Sempre en Galiza* atopamos *ceibarse* como 'librarse, conseguir verse libre dunha tendencia nociva': "os hespañoes chegarían a interesarse pol-a política xeral, *ceibándose* da súa teima anarquizante" /205/. Contra o que puideramos esperar, *ceibar(se)* non aparece no senso especificamente político, para o cal atopamos na nosa obra *libertarse*: "¿De que nos valeu facer unha revolución sanguinienta para *libertarnos* do despotismo feudal?" /47/. Así e todo, é importante sinalar que ambos e dous verbos son moi pouco frecuentes nesta acepción na nosa obra. Por de parte, *ceibar* aparece coa acepción de 'librar, expedir unha orde ou comunicación oficial', aínda que semella estar empregado cunha connotación despectiva: "A sonada declaración dos trece puntos, que o Goberno *ceibou* o día 30 de abril do 1938, non foi acollida en serio" /150/. Con todo, a acepción máis usual do verbo na nosa obra é a de 'soltar, deixar unha persoa ou cousa saír de si un sonido ou expresión dun xeito brusco': "un aparello alemán, de tan variadas voces que servise para regalar con coros anxélicos a piedade do Bispo ou para *ceibar* tronos do inferno enriba do Cabildo" /19/, "entón o mestre, que non sabe o que dixo o rapaz, *ceiba* unha gargallada" /110/. Esta expresión *ceibar unha gargallada* chistáballe especialmente a Castelao, xa que a emprega polo menos en tres ocasións en *Sempre en Galiza*, e adoito noutras obras.

En fin, o adxectivo *ceibe*, relacionado co *ceibar*, aparece con certa frecuencia na nosa obra, coma tal: "Eu vexo â nosa Terra *ceibe* de vezos rutinarios, de pleitos cativos e de cobizas ruíns" /133/, "¿non haberá quén conteste ao ¡Arriba España! c-un ¡Viva Galiza *ceibe!*" /186/. Secomasí, o adxectivo *libre* é de lonxe preferido a *ceibe* na nosa obra, dato do cal concluímos que a elevada frecuencia de uso de *ceibe* fronte a *libre* no galego culto de hogano responde a unha preferencia relativamente frecuente. Neste caso, volvemos constatar que a elaboración autónoma do galego conduce a un resultado tan distinto do castelán coma do portugués.

2. *Abrollar, agromar, aparecer, xurdir*

Vexamos como procede Castelao na modernización do léxico cunha serie de palabras do campo semántico de 'aparecer' ou 'nacer': *abrollar, agromar* (coa variante *agomar*) e *xurdir*. As dúas primeiras, xunto cos outros sinónimos que non gozan de grande vitalidade no galego culto (como *abrochar* e *brotar*), son palabras do galego popular, que significan 'saíren as plantas da terra; botaren as plantas fi-

---

en portugués: en esta lengua nadie piensa que al usar *libertar, liberdade, libre* o *liberar* está utilizando una palabra castellana, no hay presión diferencialista fruto del bilingüismo, y *ceibo, ceiva, ceivar* y *ceibe* siguen siendo voces provinciales, con significaciones muy concretas..". García (1988:59): "Se dicimos que a palabra *ceibar* para o home galego de hoxe que ten relación coa vida rural é unha verba normal que emprega decote como palabra oposta a *xunguir* ou a *prender* ou a *atar*, resultará unha novidade para o home da cidade neofalante que só coñece este verbo como sinónimo de *librar* ou *liberar*".

(8) Cf. a *Corónica de Santa María de Iria*: "estes criados deste arcebispo prenderon dez et seis beneficiados... por los rescataren por dinero; por lo qual quando os ceibaron, rescataronos por quinentas dobras" (45-6).

llos ou brotes' (9). O noso autor utiliza entrambas cun sentido metafórico, que é habitual hoxe no galego literario: "nos eidos da República *abrollan* os vezos da Monarquía" /24/, "o *abrollar* do romance galego... siñifica unha renascencia" /262/; "[as liberdades de Hespaña] *agroman* no esprito popular" /258/, "... se ademitéramos unha completa absorción dos caracteres indíxenas, de modo que éstos xa nunca máis *agomaran*..." /279/ (10). Estes dous verbos son de lonxe os preferidos entre os seus sinónimos, ata o punto de que varren case totalmente o uso de *brotar*, que é sentido como propio do castelán, maila o feito de que resulta se-lo preferido (xunto con *desabrochar*) polo portugués culto. Nos dicionarios portugueses, achamos que o ACL 43 só recolle *abrolhar* na súa acepción botánica, mentres que o NDLP 12 inclúe a acepción "Aparecer, surgir; brotar", aboada cun exemplo dun escritor miñoto, co que nos atoparemos varias veces ó longo deste artigo, Camilo Castelo Branco: "E, neste lance, as lágrimas aborlharam a torrentes". De calquera maneira, no exemplo que se nos ofrece o verbo non aparece cunha amplitude semántica tan grande como a habitual hoxe no galego culto. Polo que se refire a *agomar*, é verbo que non recolle o ACL, pero si CF I 83 e NDLP 51, aínda que unicamente na acepción botánica. Parece razoable concluír que a ampliación semántica de *abrollar* e *agromar* en galego é produto dun calco semántico sobre o castelán *brotar*.

Canto a *xurdir*, este verbo no galego común ten o sentido básico de 'saír unha cousa da terra ou da auga', no que é empregado na nosa obra, coma tal en "Galiza era unha ínsua de rocas ígneas... que *xurdía*, outa e forte, dos mares formativos" /44/. Pero este sentido xa aparece metaforizado en usos como "do chan galego *xurde* unha enerxía incoercible" /35/. O seguinte paso na xeneralización e abstracción do sentido aparece en "De súpeto, *xurde* no meu maxín esta pregunta..." /14/, "ao mesmo tempo, *xorde* unha poderosa cultura galega" /51/, "unha nova vida... vai *xurdir* das cinzas da guerra mundial" /253/, "[nos Cancioeiros] â veira dos temas vulgares *xurden* fórmulas de estética pura" /268/. Se seguímo-la traxectoria desta verba e mais doutras dúas do seu mesmo campo semántico (*aparecer* e *surxir*), no galego literario, atoparemos que Rosalía non empregou nunca *xurdir* e, usando os dous, preferiu *aparecer* a *surxir*. Curros utilizou os tres verbos, pero *xurdir* só o utilizou en sentido material (11) e Pondal dos tres verbos só utilizou *aparecer*. Pois ben, a voga de *xurdir* foi tan intensa que, aproximadamente cincuenta anos despois, Castelao xa non utiliza *surxir*, e *xurdir* faille unha seria competencia mesmo ó verbo máis común e xenérico de todos, *aparecer*: concretamente, rexistramos 62 ocorrencias de *xurdir* fronte a 9 de *aparecer* na acepción que nos interesa. O verbo *xurdir* dá orixe a unha familia léxica fértil, na que aparecen

(9) Ofrecemos uns datos tirados do VVGH 22, 23, 36, a título simplemente indicativo: *abrochar* aparece rexistrado en 5 localidades, *abrollar* unicamente en unha (e só na acepción de 'manar'), *agroman/agomar* e similares en 7 lugares, e *brotar* e variantes noutros 7. Nalgúns dicionarios tamén aparece o verbo *desabrochar*.

(10) O verbo *agomar* deriva do substantivo *gomo*, que tamén aparece empregado en *Sempre en Galiza*: "Galiza é un *gomo* novo, que será ponla frorecida na vella cachoupa de Hespaña" (34).

(11) Ver *O divino Sainete*: "e víanse en ringulerías *xurdir* por tódalas rúas os romeiros i as rameiras" (53). Para Rosalía, Curros e Pondal consulte as concordancias realizadas con medios informáticos no ILG e que están depositadas en forma impresa na súa biblioteca.

derivados moi usuais. Así na nosa obra aparecen *rexurdir* 'volver aparecer, ter outra vez forza e vigo' e *rexurdimento* 'acción de *rexurdir*': "os povos hispanos teñen azos para *rexurdiren* e reclamaren a súa soberanía" /29/, "cando Galiza se desperguizaba d-un sono de catro séculos e cando *rexurdía* o noso xenio creador" /37-8/, "o galego *rexurdeu* no século pasado con poetas tan esgrevios como Rosalía, Curras e Pondal /42/, "[a lingua galega] sigue vivindo nos agros e *rexurde* a decotío en tódol-os poetas" /267-8/; "os que calificamos de imprudencia o *rexurdimento* do tema relixioso" /24/.

Xa que logo, entre *aparecer*, *surxir* e *xurdir*, sendo as dúas primeiras voces existentes en galego, portugués e castelán, e a terceira exclusiva do galego e o portugués, o galego culto mostra unha preferencia clara por *xurdir*, e rexeita *surxir*, mentres que o portugués case non usa *surdir* en sentido metafórico (12), pois neste sentido mantén *aparecer* e habilitou *surgir*. Unha vez máis, a razón da inclinación do galego por *xurdir* é claramente a tendencia do galego ó diferencialismo fronte ó castelán, a despeito de que iso conduza a solucións diverxentes co portugués.

Para dar unha visión máis completa deste campo semántico, referirémonos á familia léxica de *nacer* (que aparece 13 veces na acepción de 'aparecer'): *renacer* (2 ocorrencias), *nacencia* (6 ocorrencias), *nacimiento* (2 ocorrencias), *renacimiento* (1 ocorrencia), *renacencia* (9 ocorrencias). Por unha banda, hai que salienta-la maior frecuencia dos derivados especificamente galego e diferenciais fronte ó castelán como (*re*)*nacencia* en contraste con (*re*)*nacimiento*; por outra banda, tamén é digna de nota a comparación coas frecuencias dos derivados de *xurdir*: *rexurdir* (10 veces), *xurdimento* (1), *rexurdimento* (12). O cadro seguinte (do que deixamos fóra os verbos *abrollar*, *agomar*, *agomar*) mostra graficamente ata que punto actúa con forza o diferencialismo léxico en Castelao

Formas enxebres	Derivados enxebres	Palabras comúns
xurdir (62) xurdimento (1) rexurdir (10) rexurdimento (12)	nacencia (6) renacencia (9)	aparecer(9), nacer(13) nacimiento (2) renacer (2) renacimiento (2)

Con respecto ó verbo *aparecer*, hai que sinalar que Castelao o emprega noutras acepcións, pero da súa familia léxica non rexistramos ningunha ocorrencia de *aparición*, o cal é aínda máis significativo se o contrastamos co feito de que outras palabras da mesma familia (coma tal, *desaparecer*, *desaparición*, *aparencia*, *aparente*, *aparentar*), que non concorren cos enxebrismos antes sinalados, son utilizadas con certa frecuencia.

(12) Sen embargo, o NDLP 1340 rexistra *surdir* como "resultar, provir, advir... 'Nenhuma dessas sensações... desperta sentimento de beleza. Este surge unicamente das sensações visuais...'"

3. *Acadar, alcanzar; conseguir, conquerir, lograr*

Un campo semántica que presenta solucións léxicas sumamente interesantes é a constituída, entre outros, polos verbos *acadar, alcanzar, atinxir, conquerir, conseguir e lograr*. De todos eles, coidamos que os máis correntes no galego falado, á vez que son os que teñen significado máis xenérico, son *alcanzar, conseguir e lograr*. Estes tres verbos posúen algunhas acepcións aproximadamente iguais en galego, castelán e portugués. Precisamente a coincidencia formal co castelán foi a que fixo que os escritores galegos procurasén empregar outras formas, exclusivas do galego, para o cal se habilitaron os verbos *acadar e conquerir* (entrambos innovación orixinal do galego literario e descoñecidos no castelán e no portugués comúns) e se promocionou o emprego de *atinxir* (correspondente ó portugués *atingir*). *Lograr e conseguir*, os máis xenéricos de todos eles, son sinónimos case totais nas acepcións xerais de 'chegar a ter ou a facer algo que se desexa ou intenta' (MM I 731; II 282) e 'obter unha persoa ou cousa coa súa acción ou polos efectos desta certo resultado': "O consello de Maura non *logrou* entrar na mioleira dos terratenentes extremeños" /17/; "[os gobernantes casteláns] sómentes *conseguiron* acentualo [proceso desintegrador de Hespaña]" /307/. É rechamante que o verbo *lograr* escapase dos afáns diferencialistas de Castelao (aparece 37 veces na nosa obra), sobre todo se o comparamos coa fortuna de *conseguir*, que foi descartado case totalmente (ata o punto de que soamente atopei dúas ocorrencias). A razón disto debe ser que ó primeiro non se lle atopou un substituto axeitado, mentres que ó segundo lle apareceu un serio competidor en *conquerir*.

Conquerir é un verbo que con toda probabilidade se puxo de moda desde a publicación da *Crónica Troiana* medieval (editada por A. Martínez Salazar na Coruña en 1900), e co espallamento das edicións das *Cantigas de Santa María* e dos *Cancioneiros* líricos galego-portugueses. Sen embargo, o seu emprego no galego literario contemporáneo xa viña de antes, aínda que non de moi vello. De feito, non atopei *conquerir* nin antes de Rosalia nin nela mesma, e tampouco en Pondal. En toda a obra galega de Curros aparece rexistrado soamente nunha ocasión, sobre a que volverei. Dos dicionarios anteriores a 1930, *conquerir* aparece unicamente en Cuveiro (1876:76) como antigo e só na acepción de 'conquistar' e aínda en Filgueira (1926:57) aparece exclusivamente nesa mesma acepción. Coido que existe un dato que nos pode da-la clave da orixe da súa recuperación no galego contemporáneo: Valentín Lamas Carvajal empregou *conseguir* na súa obra publicada antes de 1886 e *conquerir* na publicada con posterioridade a esta data. Concretamente, *conseguir* aparece en *Dez cartas escritas pr'os gallegos* (1875:15) e *Saudades Gallegas* (Ourense, 1880:101); mentres que en *Gallegada* (1887:34, 63, 65, 79) utiliza repetidamente (ata 4 ocasións) *conquerir*, sempre no senso de 'alcanzar', e nunca *conseguir*. Complementariamente, nas dúas primeiras obras aparece o verbo *conquistar*, que non comparece na terceira. ¿Que ocorreu entre a publicación dunhas e outras obras de Lamas? En 1886, Antonio de la Iglesia publicou a súa antoloxía de textos galegos, na que se inclúen textos medievais, que brillaban co prestixio que a emoción do descubrimento dunha literatura galega antiga lle engadía ó engado que o medioevo exercía nos intelectuais do oitocentos. Nalgúns

destes textos aparece o verbo *conquerer*, coma tal: "Calros, depois que *conquireu* con gran traballo moitas partes do mundo..." (vol. II, 32). Hai un dato que vén reforza-la nosa hipótese: o verbo *conquerir* é utilizado só unha vez na obra de Curos Enríquez, xustamente nun poema que data de 1887: "E todos vós, si o arte perseguides, *conquerirés* d'os inmortás o tempo" (13).

De certo, en toda a literatura medieval, *conquerer* (con variantes *conquirir*, *conquerir*) é o verbo empregado no senso no que hoxe usariamos *conquistar* (formado sobre o participio daquel, *conquisto*): 'facerse dono dunha praza, posición ou territorio inimigo' (v. RL 362-3). A semellanza fonética de *conquerir* con *conseguir* e a posibilidade de estender metaforicamente *conquerir* cara ó senso de 'obte-los favores amorosos dunha persoa' e, nunha acepción máis xenérica, 'adquirir algo con esforzo ou dalo feito', conduciron á confusión dos dous verbos. De feito, hai usos concretos nos que é difícil determinar se *conquerir* está empregado nun senso metafórico de 'conquistar' ou xa decididamente como 'conseguir': "Galiza deixará de loitar pol-a liberdade cando a *conquiera*" /34/. Probablemente, o gusto diferencialista estendeu a errónea sospeita de que *conseguir* era un castelanismismo que substituíra a forma presuntamente enxebre, *conquerir*, e así este arcaísmo se viu promocionado na literatura ata gañar toda a extensión semántica de *conseguir*. Castelao, desde logo, adheriuse ó emprego de *conquerir* e contribuíu á súa difusión: esta verba aparece empregada no *Sempre en Galiza* en 22 ocasións, en moi contados casos coa acepción primitiva -"ningún povo antigo *conquireu* un imperio tan grande [como Castela] /283/-, e as máis das veces con senso xenérico: "Galiza necesita unha política para *conquerir* o desenrolo normal da súa economía" /11/, "estamos moi lonxe de *conquerir* grandes portos pesqueiros" /49/, "un galego pode, sen sair de Galiza, *conquerir* un títido universitario" /106/, "*conquerín* autorización para comunicalo â prensa" /242/, "non se trataba, non, de *conquerir* un dereito, que xa fora tomado polo povo catalán" /316/. Xa que logo, coido que se pode asegurar que foron os escritores da Xeración Nós os que consagraron definitivamente o emprego de *conquerir*, ó tempo que lle botaban a pauliña a *conseguir*. A partir do primeiro, aparece axiña un *reconquerir*: "alentando egoismos, inxusticias e xenreiras, para *reconqueriren*... o que non foran capaces de conservar" /23/. Con todo, no *Sempre en Galiza*, no senso 'volver adquirir unha cousa perdida', son preferidos *recobrar* e *recuperar*.

O verbo *alcanzar* está moi próximo en varias acepcións a *conseguir*, así a xeral de 'chegar a ter algo que se desexa, adquirir algo con esforzo': "ningunha das tres invasións *alcanzou* o domiño total das Penínsua" /279/. Tamén aparece na construción *alcanzar a* + infinitivo de verbo de percepción, equivalente a *conseguir* + infinitivo no senso de 'dar feito o que o verbo expresa, poder facelo': "para outros, a terra é tan grande que somentes *alcanzan* a vela no mapa de Fontán" /45/. Pero o verbo *alcanzar* ten o sentido máis preciso, no que non é substituíble por *conseguir*, de 'chegar alguén ou algo a un grao determinado en certa cousa': "[Hai galegos que] levan as imaxes do seu mundo nativo e apéganse a elas con tan

---

(13) Do poema "A Sociedade lírica d'Habana 'Aires d'a miña terra'" (*Obras Completas*, 283). Segundo informa Carlos Casares en nota, o poema foi escrito co gallo da constitución da devandita sociedade lírica, o 18 de abril de 1887.

afervoadada saudade que *alcanzan* a categoría de tipos de novela" /13/, "[os feitos étnicos] cando *alcanzan* a categoría de nacionalidade poden, incluso, reclamaren a súa total independencia" /296/. Outra acepción máis específica de *alcanzar*, non compartida con *conseguir*, é a de 'chegar unha cousa ou chegar o efecto dunha cousa a algures': "[o Estatuto de Autonomía] evita os perxucios que sempre nos *alcanzan* no reparto dos presupostos do Estado" /94/, "as invasións musulmanas non *alcanzaron* a toda Galiza" /263/, "Así, o dereito que se abría para Cataluña, abríase, posiblemente, para Euzcadi, pero non *alcanzaría* a Galiza" /314-5/.

Alcanzar, forma común ó castelán e ó portugués, sufriu en galego a competencia de *acadar*, verbo que partiu dun uso moi infrecuente no galego falado en acepcións do tipo 'coller algo estirando o brazo', 'recoller e xunta-lo gando' (14) e acabou por adquirir practicamente toda a extensión semántica de *alcanzar*. No *Sempre en Galiza* soamente rexistrei unha soa ocorrencia del: "os problemas vitais de Hespaña teñen de ser planteados en Hespaña, porque é alí onde poden *acadar* solucións axeitadas" /256/. Sen embargo, o noso autor empregouno con profusión noutras obras, por exemplo, en *As Cruces de Pedra na Galiza*, abreviaremos *ACPG*): "As manifestacións artísticas do Purgatorio *acadaron* máis popularidade" /120/, "as imaxes da Doorosa *acadan* o cume en dous motivos diferentes" /160/ e mesmo na expresión *acadar a* + infinitivo (calcada de *alcanzar a* ou *chegar a*): "[a pintura] *acadaría*, de ser cultivada con esmero, *a crear* motivos admirables" /129/.

O verbo *atingir* debeu de introducirse no galego literario a partir de 1915, adaptando o portugués *atingir*, como afirma Eladio Rodríguez s. v. *atinguir* (ER I 271). Non o rexistramos no galego medieval (onde aparece a variante *atan-ger/atanguer*. RL 195; *atingir* debe ser cultismo en portugués, onde se rexistra a partir do s. XIV: ACL I 623, Machado I 345) nin na literatura do s. XIX, e non está rexistrado con seguridade no galego falado de hoxe. Aparece or primeira vez en RAG 216: "*Atinguir*, v. n. Tocar, interesar a todos" (15), e máis tarde en Filgueira (1926:22), sempre na variante *atinguir*, como "Tocar, conseguir, alcanzar, comprender". Na obra de Castelao só o rexistrei en *ACPG*, e unicamente en expresións, máis ou menos fixas, do tipo "polo/no que *atinxe* a...", co significado de 'canto a, no que se refire a', probable calco do castelán "por/en lo que *atiñe* a". Se

(14) No século XVIII, o padre Sobreira anotaba "*Acadar*... de Ribadavia. Poner las manos o Ava u otra cosa para recibir lo que le echan a distancia. Item, recibir efectivamente aquello". Definiendo a palabra *borralheiro* explicaba "el paño que se tiende sobre la ropa para *acadar* la *borralla* cuando le echan la *bogada*". Na definición de *andarubel* informa "la cuerda que atraviesa el río, para detener la leña y los barcos tras ella, para cogerla o *acadarla*". Por último, ofrece este verbo como sinónimo de *aparar*: "poner ambas manos, la capa o la falda, para tomar o coger alguna cosa. Dicen también *acadar*". Fernández González (1981:189) recolle nos *Ancares* *acadar* como "traer el ganado a la majada". CF I 21 acolle o verbo como "anti[go]" no senso de 'agarrar, alcanzar', aboado no medieval *Livro da montaria*, e mais como "prov[incial] minh[oto]" na acepción definida como "receber nas mãos ou no regaço; aparar". Máis información sobre a fortuna desta verba en portugués ofrécenola Boaventura (1950:9): *Acadar, acadrar*-Receber nas mãos ou no regaço uma cousa que se arremessa de distância: 'acada lá essas maçãs'. [outro senso]... esperar alguém, saindo ao caminho". Finalmente, GVGH 24, infórmanos da vixencia deste verbo nas terras ourensás de Castro Caldelas e Ramirás, no senso de 'coger algo'.

(15) Neste diccionario (RAG 258), tamén aparece a variante *atanguer*, que remite á primeira acepción de *abranguer*"Coger alguna fruta de un árbol. Coger una cosa que está al alcance de la mano. Alcanzar con la mano" (RAG 21).

non nos enganamos, a historia deste verbo é ben curiosa: foi tomado polo galego literario como empréstito do portugués para ser empregado nunha expresión calcada do castelán. De calquera maneira, non gozou de grande fortuna no galego culto de hoxe, onde lle apareceu un serio competidor en *acadar*.

Un indicio claro de que a ampliación de significado e extensión do uso de *acadar* no galego culto foi iniciado polos escritores da Xeración Nós ofrécenolo o dato de que nin Rosalía nin Curros nin Pondal empregaran este verbo, mentres que dos dicionaristas anteriores a 1930, soamente o rexistraban Valladares (1884:4) definíndoo na sorprendente acepción de "dar, acertar", e remitindo a *acitar*, verbo este definido como "dar en el hito, blanco, ó punto que se desea", e mais Filgueira (1926:7), que lle atribúe os significados de "esperar, recibir, alcanzar". A miña impresión, apoiada nos datos que acabo de expor, é que o éxito de *acadar* fronte a *alcanzar* é máis recente có de *conquerir* fronte a *conseguir*. Unha explicación do incremento actual da circulación de *acadar* pode radicar en que o persistente enxebriemento non se conforma coas formas comúns co castelán *alcanzar*, *conseguir* e *lograr*, ó tempo que unha nova conciencia de corrección desaconsella o emprego do arcaísmo *conquerir*. Curiosamente, unha forma que goza decerta vitalidade no galego literario (escasa, pero non moito menor ca *acadar*), *atinguir/atinxir*, non conseguiu grande circulación no galego literario, por máis avalada que estea polo seu profuso emprego no portugués.

Resumindo a situación no *Sempre en Galiza*, observamos que o ítem léxico máis frecuente neste campo semántico é o verbo *lograr*, cun total de 37 ocorrencias. Ora ben, é interesante notar que *lograr* aparece nunha variedade relativamente notable de construcións: preferentemente con infinitivo (17 ocorrencias) ou cláusula completiva (5 ocorrencias), pero tamén con obxecto directo expreso en frase nominal (15 ocorrencias). Fronte a el, *conquerir* aparece 23 veces ó longo da obra, das cales só en dúas significa exactamente 'conquistar' no senso material (16), pero nunca está construído con infinitivo ou cláusula completiva, isto é, o seu obxecto directo é sempre unha frase nominal. Pola súa banda, *alcanzar* presenta 11 ocorrencias, das cales só en 4 se pode considerar sinónimo de *conseguir* (unha ocasión construído con *a* + infinitivo, 3 con frase nominal), fronte a 7 co senso específico de 'chegar ó punto que se expresa'. Finalmente, hai que sinalala infrecuencia de *conseguir* (2 ocorrencias) e *acadar* (1 ocorrencia), e a ausencia de *obter*.

4. Anceio, arelas, desexo

Comezaremos-la análise de toda unha serie de palabras do campo semántico do desexo precisamente polo verbo *desexar* 'tender co pensamento ou orientala vontade cara á posesión ou realización do que se expresa': "A teima universalista

---

(16) Curiosamente, o verbo *conquistar* só aparece en 3 ocasións, unha delas con significado inmaterial ("incapaces de conquistaren intelixencias", 202-3); outra nunha acepción inmaterial, pero moi próxima á material ("Portugal conquistou violentamente a súa independencia", 226) e outra con senso puramente material ("Galiza... non se deixou conquistar nin domeñar", 329). Tamén rexistrei unha ocorrencia de *reconquistar*. Son moi frecuentes outras palabras da mesma familia léxica como *conquista* e *conquistador*.

ou a degradada imbecilidade dos cosmopolitas, é tan absurda como *desexar* que desaparezan os negros." /245/. O substantivo correspondente é *desexo* 'acción de desexar' ou 'cousa que se desexa', cun plural de significado idéntico, pero intensificado, *desexos*: "cando o pianista manifestou *desexos* de tocalo ..." /20/, "sempre compatible co *desexo* de reconstrución racional do Estado hespañol e coas arelas de redención human" /46/. No *Sempre en Galiza* rexistrei soamente en 5 ocasións o verbo e en 3 ocasións o substantivo. Obviamente, o autor, que sentía estas palabras como moi próximas ó castelán, tivo que botar man doutras voces para expresa-las nocións correspondentes.

Cun significado moi próximo a este, quizais cun matiz de maior intensidade e restrinxido a obxectivos non materiais, aparece *anceio* 'forte desexo de alcanzar fins beneficiosos pero remotos': "son os mesmos que perderon o *anceio* de chegaren a ser deuses" /43/, "n-esta indiscutible verdade afincamos o noso *anceio* e a nosa esperanza" /296/, "no fondo das varias demandas que presentamos latexou sempre un mesmo *anceio*" /319/. Como se ve polos exemplos anteriores, a carga connotativa da palabra é adoito positiva, pero tamén pode aparecer connotada negativamente, case como sinónimo de 'desexo ambicioso, esaxerado ou ilexítimo': "non é dificultoso comprender que o obstáculo para chegarmos ao establecemento d-unha língoa internacional, está producido pol-a ambición das catro ou cinco línguas que puñan para chegaren á hexemonía cultural do mundo, cuio *anceio* vai xunguido ás arelas de predomiño" /246/, "prevalece o *anceio* avaro de detentar a fortuna para que outro non-a disfruite" /273/. Esta verba, que é sen dúbida a preferida por Castelao dentro da serie que consideramos, aparece con máis frecuencia en plural ca en singular: dun total de 89 ocorrencias rexistradas, contei 32 exemplos en singular fronte a 57 en plural. En plural, a palabra está adoito cargada de connotacións positivas: "o verdadeiro heroísmo consiste en trocar os *anceios* en realidades, as ideas en feitos" /10/, "ninguén pode fanar os nosos *anceios* patrióticos" /46/, "os *anceios* da renovación que arestora se sinten con balbordos revolucionarios non se resolverán con unisonancias monótonas" /111-2/.

Como verbo correspondente a *anceio* non aparece, como esperaríamos, o derivado *anceiar*, senón *aspirar* 'senti-lo intenso desexo de conseguir algo beneficioso e difícil de conseguir', do que recollín 15 ocorrencias: "pero non determinan cáles son as nacionalidades ibéricas que, pol-a súa diferenciación e capacidade, poden *aspirar* ao dereito de confederarse" /56/, "eu *aspiro* a chegar n-este libro a conclusións optimistas" /213/, "non desexamos separar o unido, senón que, pol-o contrario, *aspiramos* a trabar vencellos de fraternidade cada vegada máis apertados entre as diversas nacionalidades" /325-6/. Se a preferencia por *anceio* varreu do uso do noso autor o substantivo *aspiración*, en troca, *anceios* non impide a aparición de *aspiracións* (que aparece 16 veces): "as *aspiracións* máisimas de Galiza caben folgadoamente dentro da ortodoxia socialista" /57/.

Cun senso moi similar ás palabras anteriores aparece o substantivo *arela* 'anhelo que impulsa a obrar', 'tendencia do intelecto e disposición positiva da vontade cara a algo' (usado en 5 ocasións): "non resolveríamos os nosos problemas sen autonomía lexislativa e sen que nos avencelle a todos unha mesma *arela* de redención, afincada na firme vontade de vencer" /64/, "O galeguismo é algo

máis que unha realidade; é tamén unha *arela* de creacións moraes" /101/. Este substantivo emprégase con maior frecuencia en plural ca en singular (23 contra 5 ocorrencias), pero sempre en acepcións idénticas: "[Eu quedeime] a rillar as miñas *arelas* patrióticas" /12/, "fuxiron da aición e non alumearon as *arelas* vitas do povo" /202/. En todo caso, *arelas* ten con respecto a *arela* unha carga intensificativa análoga a *desexos* con respecto a *desexo*: "que cando un home dispoña d-un órgano seipa tocalo, para dar saída ás *arelas* do seu esprito" /21/, "todol-os povos que se asomaron ao noso Fisterre sentiron *arelas* de traspor aqueles hourizontes" /228/, "agora síntome con *arelas* de filosofar" /243/. A expresión *dar arelas* (da que soamente rexistrei unha ocorrencia) ten o senso de 'dar ánimos, infundir capacidade para arrostrar dificultades ou para emprender algo': "Fundirse co povo.. darlle vida e *arelas* para prosperar" /31/. Do substantivo *arela* construíuse por derivación o verbo *arelar*, 'desexar intensamente': "[a reforma das contribucións] é o que *arelan* os contribuíntes aldeáns" /122/, "[Arana, Brañas e Prat de la Riba] *arelaban* unha paz permanente" /193/, "os galeguistas *arelábamos* que Portugal se confederase con Hespáña" /227/, "eu d-aquela sóio *arelaba* chegar a Bós Aires" /249/.

Outras palabras relacionadas coa mesma noción, practicamente sinónimas de *desexo/desexar*, son *degoiro* e *degoirar*: "Tal aviso sería oportuno se nós entenderamos o galeguismo como un simple *degoiro* de benestar /101/, "... marchaban a loitar por Castela pol-o parvo *degoiro* de mostrarse fazañosos" /277/; "a uniformidade que *degoiran* algúns, sóio se logra coa morte" /245/. Sen embargo, na nosa obra estas palabras son as menos frecuentes da serie que estamos a considerar, pois soamente aparecen nos exemplos que acabamos de citar e mais noutro que citaremos deica pouco. Sobre elas, pouco temos que engadir ós comentarios de C. García 1988:70-2.

Intimamente vencellado coa serie devandita está o substantivo *afán(s)*, 'actitude da persoa que se entrega a súa enerxía a unha actividade; anhelo que impulsa a obrar dunha determinada maneira': "[os labregos] siguen acesos no *afán* de traballar e de posuír" /17/, "[ós galegos] perdeunos a modestia e o *afán* do bo parecer ante os demais hespañoes" /139/, "insistiremos aínda sobor d-esta incapacidade, que non provén da incompetencia senón da intransixencia e do *afán* de mando" /158/, "pol-o roteiro e a finalidade dos nosos propósitos autonomistas, tíñamos de concertar convenios con políticos alleos ao noso país e talvez non concordemos cos nosos *afáns*" /185/, "na nosa Galiza non eisisteu, durante tres séculos, máis que o *afán* suicida de imitar a Castela" /280/. Castelao recorre a esta verba con certa insistencia: rexistrei 25 ocorrencias (21 en singular e 4 en plural). Pola súa banda, o substantivo *ambición* posúe a acepción de 'forte desexo de algo que se considera beneficioso', na que é sinónima total de varias das palabras citadas (*anceio, aspiración, arela*) -"a nosa *ambición* galeguista créemola compatible co republicanismo hespañol" /328/-, pero, especialmente na acepción de 'actitude de desexar con vehemencia algo e disposición de actuar para conseguilo', ten un uso característico: "Da falla de *ambición* provén cicáis o decaimento político de Galiza" /259/. A relativamente escasa frecuencia de uso desta palabra (6 ocorrencias) explícase pola competencia que sofre dos sinónimos que enumeramos antes. Fi-

nalmente, a verba *cobiza* pode adquirir tamén o primeiro dos sentidos citados para *ambición*: "Tamén reparei n-unha rolda de xentes desocupadas, ollando dende máis lonxe o trafego dos peóns. Cicáis con *anceios* de gañar a vida; pero eu xúrovos que en algúns ollos adiviñei unha *cobiza* terrible: a de chegaren a 'vellos desamparados" /18/.

Podemos ennumerar unha serie léxica pertencente ó campo semántico do desexo constituída polas palabras que levamos comentado, a efectos de comparala co correspondente castelán. Se distinguimos formas aproximadamente comúns co castelán de formas privativas do galego, indicando a súa frecuencia, temos:

Formas comúns		Formas enxebres	
desexo(s), -ar	8	anceio(s)	89
aspiracións, -ar	31	arela(s), -ar	49
afán(s)	25	degoiro, -ar	4
ambición	6		
Total	71	Total	142

Coido que as frecuencias indicadas son ben expresivas das preferencias do noso autor polo léxico enxebre. Pero aínda quero destacar un aspecto máis: se definisemos en castelán un campo análogo ó galego, teríamos que incluír necesariamente as voces *ansia*, -ar; *anhelo*, -ar, que non aparecen na nosa obra. Estas palabras non son patrimonio exclusivo do castelán: en primeiro lugar, son verbas perfectamente comúns en portugués (nas formas *ânsia*, *ansiar*; *anelo* -ar), que non as tirou do castelán, senón que as derivou directamente do latín *anxia* e *anhelare*; e, definitivamente, non só son galegas, senón que concretamente *ansia* e *ansiar* son moi comúns na lingua falada, mentres que *anhelar* e *anhelo* teñen un uso estilístico máis restrinxido. A preterición destas palabras soamente se pode explicar pola tendencia ó diferencialismo.

As palabras enxebres habilitadas para suplanta-las devanditas son basicamente *anceio*, *arela* e *degoiro*, xunto cos verbos correspondentes *arelar* e *degoirar*. Vexamos como chegaron a circular no galego literario. *Arela*, -ar son formas practicamente inexistentes e de *anceio* non posuímos documentación segura no galego falado de hoxe, mentres que nos escritores do século XIX non aparecen ningunha das tres, nin co senso en que as emprega Castelao nin con outro. A aparición no galego literario de *anceio* /an'0ejo/ explica A. Santamarina (17) como resultado

(17) A. Santamarina (en prensa). Permítome advertir que a explicación é perfectamente verosímil e aceptable, pero aínda precisa verse avaliada por datos máis concretos. Eu non achei *anceio* nos dicionarios portugueses, aínda que si *ância*, *anciado*, *anciar* (Moraes 1823 I:137-8) e *anceia* (Gonçalves 1966:73: "*Anceia*, sf. Hmf [homófono]: *Anseia*, v. *ansiar*). CF I 206 recolle *anceio* como "desejo ardente, aflicção, o mesmo que *ânsia*" e abóao cun exemplo de Camilo Castelo Branco. ACL I 376-7 tamén recolle *anceio*, e engádelle ó anterior outro exemplo da literatura decimonónica. O NDLP 103 tamén inclúe *anceio* como "1. Ato de padecer ânsias. 2. Desejo ardente; anelo, ânsia". Cunha (1989:52) limitase a rexistrar *anceio* como forma aparecida no s. XIX na familia derivativa de *ânsia*. Coido que aínda paga a pena explora-la posibilidade de explicar *anceio* como forma autónoma do galego, quizá-

da adaptación fantasiosa dunha palabra portuguesa: estaría tirada da variante gráfica *anceio*, correspondente ó substantivo portugués /an'seju/, derivado regularmente do verbo /an'sear/, á súa vez variante fonética de /an'siar/ (18). Obviamente, a letra *c*, en interior posconsonántico e ante *e*, representa en portugués o fonema /s/, pero, segundo esta hipótese, a palabra debeu de ser tomada por vía escrita e lida á galega con /0/. En canto a *arelas* co senso de 'anhelos', A. Santamarina (19), considéraa unha ampliación semántica que o galego literario efectuaría sobre un termo do galego falado, que aparece na expresión *dar arelas*, co senso exclusivamente de 'dar ánimos' (20). En canto a *degoiro -ar* (21), hai que explicalas a partir da variante do galego falado *degorar*, que na actualidade ten un uso reducidísimo (22).

Unha voz menos adoitada cás anteriores é *angueira*, que aparece na nosa obra en dúas acepcións. A primeira, en plural, como sinónimo de *aspiracións*, nun contexto rico en verbas da serie que estamos a comentar: "O recoñecimento da personalidade de Galiza e as *arelas* de anovar a súa autóctona cultura, a defensa da autodeterminación política do noso pobo, a laboura pola potencialización da súa economía, serían *angueiras* estériles i egoístas se non estivesen inspiradas polo *degoiro* de harmonizar na cultura universal o rexurdimento da nosa cultura /54/. A segunda acepción de *angueira* é a de 'tarefa, traballo concreto': "Dado que a Saudade é un sentimento inesplicable... haberá que buscala no corpo revelado da poesía celta. Esta *angueira* foi comprida por Plácido Rodríguez Castro" /355/. Esta segunda acepción da palabra introdúcenos noutro campo semántico que non comentaremos, no que Castelao utiliza palabras como *labor*, *laboura*, *tarefa*, *faena*, *faxina*, ...

Resumindo o que levamos visto do campo semántico do desexo, volvemos facer notar que, aínda que o portugués é ocasionalmente utilizado como fonte de empréstitos (neste caso con pouca fortuna, ata o punto de que hoxe en día o emprego de *anceio* e do seu derivado galego *anceiar* considerados adaptacións extra- viadas, son desaconsellados), non é contemplado como modelo a seguir. De feito, os resultados da análise das verbas que Castelao emprega neste campo semántico móstrannos que a fin de contas as solucións galegas son tan autónomas e diferentes en comparación co castelán coma en comparación co portugués. Xa que logo, comprobamos de novo que a consecución dunha norma autónoma para o galego é

---

bes relacionada con *ancelioso*, *anceliar*, *ancelar*, *anzaliar*, *anzuelar* que recolleu Otero (1967:107 e 1977:27) no nordeste da provincia de Lugo.

(18) Téñase en conta que en portugués *anseiar* e *anseio* son formas totalmente inusuais, confinadas a algúns dicionarios.

(19) *Ibidem*.

(20) A. Santamarina (en prensa) califica *arela* e *arelar* como palabras "feitas de materia galega con espírito castelán ... *arelas* 'ánimos' usada no sentido de 'anhelos', e mesmo *arelar* 'anhelar', inexistente na fala, [son] usadas tamén por paronomasia coas correspondentes castelás *anhelo*, *anhelar*". Sen embargo, a verba xa aparece recollida polo padre Sobreira no s. XVIII: "Aréla, sf. Ansia. Lointra y Samos. La ansia que uno tiene. Úsase más comúnmente en pl. // Arélas, sfpl. Los cuidados y las ansias." Como se ve, as indicacións de Sobreira canto ó significado e uso da palabra cadran perfectamente co emprego que dela fai Castelao. Sobre esta palabra v. tamén García (1988:23-4).

(21) Ver García (1988:70-2).

(22) O GVGH 271 rexístraa soamente en Codeseda (Pontevedra).

o fin procurado, e os recursos que ofrece o portugués son aproveitados na medida en que axuden a alcanzar ese obxectivo.

5. *Animar, (dar) azos, empurrar, incirrar, pula*

Imos considerar agora nunha serie léxica formada por palabras e expresións relacionadas polo seu significado, aínda que non constitúan un campo semántico propiamente dito. A relación entre elas fúndase por unha banda, na proximidade co significado material de 'aplicar forza nunha cousa ou persoa para que cambie de lugar', e por outra banda, na relación cos significados abstractos de 'intentar que un ser vivo actúe dun xeito determinado' ou 'incitar a alguén a que faga algo', e incluso 'fomentar, aumenta-la intensidade dun sentimento'. Para o significado material, o verbo preferido por Castelao é *empurrar* (10 ocorrencias): "[os galegos] sabemos pillar estradas c-un fatelo ao lombo ou *empurrando* a roda de amolar" /230/; "Parez que merecen o que gañan e non saben decatarse da sorte que os *empurrou* /11/". Este verbo é comunmente empregado en galego con este significado, pero Castelao úsao a reo no senso abstracto: "hai galegos tan amantes do seu terrón orixinario que dispóis de emigraren, *empurrados* pol-a necesidade... /12/ -aquí o verbo aproxímase moito ó senso de 'obrigar'-, "somentes a tiranía pode *empurrarnos* ao separatismo" /296/. Probablemente, na metaforización de *empurrar* estea actuando o exemplo do castelán *empujar*, co cal estaríamos perante un exmplo de calco semántico.

Cun senso próximo ó que aparece nos últimos exemplos citados, o noso autor emprega tamén o verbo *incirrar*: "[os esquerdistas] descalificaron aquel movemento, por retrógrado e antiliberal, *incirrando* ás masas obreiras e orgaizacións democráticas contra calquera reivindicación dos pobos diferenciados" /171/, "o pior é que no entanto había outros homes... que se adicaban â sementeira de ideas demagóxicas, *incirrando* con falsas promesas o egoísmo labrego" /203/. A forma que emprega Castelao é unha variante do máis común *encirrar*. Este verbo é moi empregado, con numerosas variantes, en toda Galicia con significado concreto de 'incita-los cans para que loiten entre si ou comentan a alguén' (23), de onde pasou, no mesmo galego popular á acepción metafórica de 'incita-las persoas contra alguén ou contra algo' e xa no galego literario a 'fomentar unha tendencia negativa da xente', que aparece no último exemplo dos citados. Neste caso, podemos aduci-la evolución semántica paralela dos correspondentes verbos castelán (*azuzar*) e portugués (*açular*). Non se pode descartar que na metaforización do galego *encirrar* influíse como modelo, consciente ou inconsciente, o castelán, co cal estaríamos ante un novo exemplo de calco semántico.

Unha ampliación semántica similar a *encirrar* experimentouna o verbo *aguilloar*, moi corrente no galego popular (xunto coa súa variante *aguillar*) co significado de 'excita-los bois ou cabalerizas coa *aguillada* para que turren máis ou anden máis de presa'. É ben sabido que unha *aguillada* é unha especie de vara longa cunha punta de ferro nun extremo, que se utiliza especialmente pinchando

---

(23) De camiño, sinalemos que nalgures tamén se emprega *empurrar* na mesma acepción. Ver GVGH 299.

esta punta nos animais de tiro ou carga. Pois ben, desta acepción tan concreta e relacionada coa vida labrega, a verba pasou ás acepcións próximas a 'incitar', 'animar', 'estimular' (24), e como tal aparece no exemplo de *Sempre en Galiza*: "asistimos ao rexurdimento de moitas nacionalidades europeas, *aguilloadas* por novas doutrinas políticas" /319/. Hai que notar que os verbos correspondentes do portugués (*aguilhar*, *aguilhoar*) e do castelán (*aguijar*, *aguijonear*) experimentaron unha ampliación semántica similar. Así, CF I 91 ofrece un exemplo de *aguilhoar* como "estimular": "Valderas estaba em Madrid, aguilhoando o representante de Portugal" (25).

Xustamente, en relación coa última acepción citada, imos comenta-lo uso das palabras *pulo*, *impulso* e *impulsar*. A acepción básica da primeira delas queda perfectamente clara neste exemplo do noso autor: "un paso atrás para dar o *pulo* e non fixen outra cousa que afincar os pés no chán" /247/. No galego popular, o substantivo *pulo* aparece correntemente na acepción, que acabamos de exemplificar, de 'brinco, movemento que consiste en erguerse de socato do chan para volver caer no mesmo ou noutro sitio', e mais noutra relacionada con ela, 'impulso, forza que se toma para realizar ese movemento' (26). Da extensión semántica, en senso abstracto, desta segunda acepción, como "forza espiritual ou estímulo que move a obrar", parte o uso favorito da palabra por Castelao en *Sempre en Galiza*: "[o gran Xelmírez] matou o *pulo* intuitivo de Galiza" /224/, "sóio dende a nosa Terra... se debía irradiar o *pulo* constitutivo da unidade hispana" /270/, "cada povo obedece ao *pulo* xenésico que o enxendrou" /276/, "a merma que [a emigración] nos causa en potencial económico, en enerxía social, en *pulo* creacionista" /417/. Aínda que o noso autor prefere a palabra popular *pulo* ó cultismo *impulso*, non refuga a utilización ocasional deste último (a frecuencia relativa é de 7 casos contra 3) nin do verbo da súa familia *impulsar*: "a nosa emigración parécese o erro máis terrible que cometeu Galiza, si é que se trata d-un movemento conscente e non d-un *impulso* involuntario e fatal" /249/; "xustamente, o retraso do galeguismo, como forza política, débémollo talvez â incompreensión dos republicáns hestóricos, mudos, xordos e cegos ante un anxeio vital que sóio por eles debía ser *impulsado*" /174/; "Galiza era un "feito" creado pol-a intelixencia e *impulsado* pola imaxinación" /202/. O senso dado polo galego literario ó substantivo patrimonial *pulo* é un exemplo afortunado e aínda plenamente vixente de aproveitamento do léxico patrimonial na constitución da norma léxica do galego culto. A solución figúrasenos completamente orixinal e sen paralelo en castelán (onde non existe unha palabra

---

(24) Coido que o primeiro dicionarista que acolle este senso figurado de *aguilhoar* é Valladares (1884:13) "incitar". Xa Rosalía de Castro testemuñara un emprego metafórico da palabra en *Follas Novas* 86: "aguillóame a impacencia".

(25) Pode ser sintomático que outra vez o exemplo estea tirado da obra de Camilo Castelo Branco, autor do que tamén se tira o exemplo para ilustra-lo emprego do adxectivo *aguilhoado*. ¿Gusto do escritor polo léxico popular? ¿Influencia da súa orixe miñota? ¿Simple casualidade?.

(26) De feito, no VVGH 583 ofrécese documentación lixeiramente máis abundante para a segunda acepción (documentada en Cabalar, Compostela e Castro Caldelas) ca para a primeira (rexistrada no Grove e na Mezquita). En todo caso, seméllame evidente que é palabra de uso estendido en ambas a dúas.

evidentemente próxima, e se recorreu ó cultismo *impulso* (27)) nin no portugués (lingua na que *pulo* soamente adquiriu o senso abstracto de "pulsación violenta; agitación", ben distante da do galego). Case sinónimo a *impulso* é o substantivo *empuxe*, empréstito do castelán, actualmente rexeitado, que Castelao emprega unha vez na nosa obra: "Parecía natural que se tratase de amolecer o *empuxe* das tropas que procedían de Galiza" /188/. Podemos asegurar que o escaso uso desta palabra se explica pola similitude coa castelá *empuje* (conforme á cal coidamos que se derivou en galego do verbo *empuxar*) e pola concorrencia dun sinónimo, *pulo*, investido do prestixio do enxebrismo.

Cos significados vehiculizados por *pulo* e *impulso* están relacionados os do substantivo *azos*. Esta aparece habitualmente na expresión *ter azos para* (detectei 13 ocorrencias desta construción): "se os povos hispanos *teñen azos para* rexurdirren e reclamaren a súa soberanía..." /29/, "aínda que, individualmente, os galegos *teñan azos para* redimírense da miseria..." /30/, "se Galiza che parez pequena é que non *tés azos para* concebir nada grande" /93/. Nestes exemplos, o sentido é claramente 'ter forza ou presenza de ánimo abonda para actuar', 'ser capaz de', 'ser quen de'. Pero a nosa palabra pode aparecer noutros contextos, concretamente coas preposicións *con* (1 ocorrencia) e *sen* (3 ocorrencias), relacionadas ámbalas dúas coa noción de 'ter': "os republicáns combatían directamente os egoísmos materialistas do outro bando, *sen azos* para contrarrestaren a campaña patrioteira" /154/; "síntome *con azos* para escribir" /227/. Tamén aparece na expresión *dar azos* (2 ocorrencias), co significado 'dar ánimos', 'dar pulo': "Endexamáis *demos azos* ao povo sen estarmos ateigados de esperanzas" /33/; "o recoñecimento do feito galego *daríanos azos* para entablar despóis outras demandas" /404/. Finalmente, de xeito ocasional, *azos* pode aparecer como obxecto doutros verbos: "Os povos perguiceiros ou anémicos recobrarían folgos e *azos* co simple exercicio da autonomía" /205/ (28). Esta palabra, aínda viva e de orixe un tanto enigmática, que xa comentou o noso ilustre homenaxeado (29), está documentada en galego desde o s. XVIII. A probable forma correspondente en portugués, empregada habitualmente en singular, *azo*, está aboada desde o s. XIV (30), pero ten un senso distinto "ensejo, meio, ocasião, pretexto" (CF I 346). Coidamos que na promoción culta do galego *azos*, á que sen dúbida contribuíu a preferencia que Castelao mostrou por ela (aínda que xa a usaba López Ferreiro), pouco ou nada ten que ve-lo portugués *azo*, e que, xa que logo, se pode considerar unha solución autónoma do galego.

---

(27) Aínda que o galego *pulan/pulo* e o castelán *empujar/empuje* tivesen relación etimolóxica (extremo este lonxe de estar probado), esta relación non é en absoluto evidente para o falante, nin se quera para o culto.

(28) Noutras obras de Castelao atopamos "o desespero dos homes toma azos na Piedade" (ACPG, 164), "este caso orixinal de consagración préstalle azos á nosa creencia" (ACPG, 16). Outros exemplos e comentario da palabra pódese ver en García (1988:38-9). En portugués existe *azo* como "ensejo; meio; ocasião; pretexto... Jeito, causa" (CF I 346; NDLP 169 ofrece un exemplo de Camilo Castelo Branco). En galego, a palabra está documentada desde o s. XVIII, e xa López Ferreiro a usou na literatura.

(29) V. García (1988:38-9). O mesmo no VVGH 89 rexistraa en Compostela e Sobrado co senso de 'ánimo'.

(30) V. Machado I 362 e mais Cunha 1989:89.

En fin, para completar un pouco máis a visión deste campo semántico, aínda que sen pretensión de exhaustividade, ímonos referir a algunhas palabras do galego culto que compiten en desvantaxe coas devanditas, por cousa da súa semellanza formal co castelán: *alento*, *alentar*; *ánimo*, *animar*. A primeira aparece soamente en acepcións metafóricas, que a achega á serie que nos ocupa. Nun caso, ocorre co significado de 'espírito, enerxía inaprensible pero na que se percibe o ser íntimo de algo' -"nos Cancioeiros todo é zume da terra, celme da tradición, *alento* de ocultas orixens" /267/-, e noutro cun significado moi próximo ó que nos interesa neste momento, de 'forza, principio que dá vigor ou fortaleza a alguén ou algo': "[O Concello rural de Galiza] carece de *alento* vital" /117/. O verbo *alentar* pode estar relacionado coas dúas anteriores acepcións: en primeiro lugar, como 'producir certa cousa ou actividade como manifestación de enerxía' -"[Galiza] tradicionalmente ven *alentando* un dereito peculiar" /387/-, en segundo lugar, como 'animar, infundir vigor a algo ou a alguén' ou 'fomentar un sentimento': "debemos prepararnos para defender e *alentar* ese propósito" /60/, "... na imprudencia que cometen... *alentando* egoismos, inxusticias e xenreiras" /23/ (31). Ocasionalmente, tamén aparece o verbo *animar* aparece co sentido de 'infundir vigor' ou 'comunicar un sentimento positivo': "Cando nós sexamos vellos iremos ver o traballo dos mozos e *animarémolos* coa nosa ledicia" /19/ "conste que o noso federalismo xurde dos sentimentos democráticos e liberaes que *animan* o noso credo" /319/.

A palabra *folgo* sufriu unha evolución semántica moi similar a *alento* e en certa maneira paralela a *arela*. O seu significado de partida é 'alento, aire que se bota dos pulmóns ó respirar': "Os vellos republicáns ficaron ...ensumidos no murrinoso ambiente dos Concellos municipais, a ceibaren o derradeiro *folgo* neste brado terrible" /172/. De aí, o seu plural *folgos* pasou a empregarse como 'ánimo, capacidade para emprender esforzos físicos ou intelectuais': "Os pobos preguiceiros ou anémicos recobrarían *folgos* e azos co simple exercicio da autonomía" /205/. (De camiño, nótese neste último exemplo a intensificación conseguida polo emprego dos sinónimos *folgos* e *azos*). Nas dúas acepcións aparece na expresión moi usual *ter folgos*: "E na hora fatal da súa agonía aínda *ten folgos* para berrar" /283/; "se aínda *temos folgos* para obedecermos ao mandado da Natureza" /27/, "o ser nacional de Galiza era poderoso e *tiña folgos* de sobra para imporse ao resto de Hespaña" /278/. O substantivo portugués correspondente, *fôlego*, percorreu un camiño moi similar na extensión do seu significado, pero posúe acepcións descoñecidas en galego ("folga, tempo de descanso"). Con todo, dado que a metaforización do substantivo non se debe ó seu emprego no galego literario, senón que está arraizada no galego popular (32), podemos asegurar que a pasaxe da acepción de "alento" á de "ánimo" é proceso independente no galego e no portugués.

(31) Compárese este último exemplo con "*incirrando* ... o egoismo labrego" que se cita un pouco máis atrás.

(32) Así, GVGH 370 ofrece unha documentación moi abundante de *folgo* como "ánimo" en localidades espalladas por boa parte de Galicia: Compostela, Novefontes, Sobrado, Guitiriz, Friol, Guntín, O Burón, Suarna, Pantón e A Mezquita.

Recapitulando, na serie léxica que consideramos neste campo semántico, observamos: é probable que se aplicase o procedemento de calco sobre o castelán ós verbos *empurrar*, *encirrar* e *aguillear* e mais ás verbas *alento* e *alentar*; habilitáronse de xeito autónomo os substantivos *azos*, *folgo* e *pulo* dando entrada na lingua culta a tres palabras populares, a primeira de uso restrinxido, a segunda e a terceira de circulación ampla, pero mentres a segunda xa posuía a acepción abstracta no galego popular, a terceira experimentou unha ampliación semántica moi notable; introduciuse, en tímida concorrencia coas palabras anteriores, o cultismo *impulso* (e mailo verbo correspondente, *impulsar*), e ocasionalmente aparece o castelanismo *empuxe*. A fin de contas, queda configurada unha serie léxica bastante orixinal, en comparación coas correspondentes castelá e portuguesa, pero non moi arredada destas, especialmente da do portugués.

6. *Afincarse*

Unha aportación de Castelao que non semella ter prendido no léxico culto do galego actual é o emprego do verbo *afincarse*, rexendo a preposición *en*, no sentido de 'apoiar(se) en', 'fundar(se) en': "nesta indiscutible verdade *afincamos* o noso anxeo e a nosa esperanza" /296/, "os nosos aristócratas *afincan* o seu orgullo de caste en papeis vellos" /30/, "o autor en que nos *afincamos*" /53/, "Castela *afincouse* en conceptos errados" /283/. Tamén aparecen os seus derivados o adxectivo *afincado* -"un novo Estado español... *afincado* en realidades nacionais" /296/- e o substantivo *afincamento* -"[o centralismo actual de Hespaña está] sen puntos de *afincamento* nin forza de escola" /280/. Este verbo é preferido de lonxe a *basar(se)*: "o ser político, que se *basa* na vontade dos homes" /294/, "...convenios, en que *se* pode *basar* a paz permanente de Hespaña" /158/. No mesmo senso tamén aparece *fundar(se)*: "os señoritos *fundan* o seu orgullo reseso [no separatismo de caste]" /23/, "non se pode *fundar* ningunha reivindicación nacional... invocando características de raza" /41/. Cun uso máis restrinxido, aparecen *descansar* -"un país soio é nación cando *descansa* sobor de bases firmes" /281/- e *repousar* -"faltáballe a Portugal a seguridade e garantía que... sóio *repousa* na propia forza" /339/. Desta serie de verbos que se empregan como sinónimos na acepción sinalada, ímonos fixar en *afincarse* e a súa familia léxica, pois coidamos que desde o noso punto de vista os demais non merecen máis comentario.

Con *afincarse*, tan do gusto do noso autor, está relacionada outra forma, *sofincar*, que foi tentada por Otero Pedrayo nun senso moi similar. No caso de Otero Pedrayo (imos utiliza-lo seu romance *A Romeiría de Xelmírez*, Santiago, 1934), pártese do substantivo *sofinco* 'especie de puntal ou apoio; especialmente, cuña que se utiliza para inmobilizar un obxecto' (ER III, 338) co senso inmaterial de 'apoiar': "o Papado procurará o *sofinco* temporal que o Imperador non lle pode prestar" /260/. Paralelamente, o verbo correspondente, *sofincar*, que primitivamente significa 'acuñar, calzar un moble, carro, etc., poñerlle forras para que se non mova' (ER III 337), pasa a adopta-lo sentido xenérico de 'apoiarse': "No nome de Zebedeu non pode *sofincare* o brillo orgoloso de uha eirexe cismática" /223/. A partir deste verbo, créase o derivado *sufincamento*: "poidera citárvos

moitos sabedentes latinorios en *sufincamento* de ista téses" /35/. Entrambas verbas, *afinciar* e *sofinciar*, teñen relación co verbo *finciar*, de ampla circulación no galego popular, especialmente no senso de 'introducir algo ou a punta de algo nun sitio, facendo presión; facer presión coas mans ou outra parte do corpo' (ER I 74), e mais (xunto ca variante *afinciar*) de 'afianzar, facer que algo que abaneaba ou ameazaba caer estea máis seguro' (GVGH 367). Coidamos que tanto a tentativa de extensión semántica de Castelao de *afinciar*, coma a de Otero Pedrayo *sofinciar*, non tiveron acollida no galego culto, e polo de agora, que saibamos ningún escritor as retomou. Estamos, xa que logo, perante tentativas fanadas de anovamento do léxico a través dos mecanismos de derivación e metaforización.

7. *Abalar*

Nos parágrafos precedentes, levamos contemplado casos abondos de ampliación do significado de palabras galegas por medio do calco semántico realizado sobre as palabras correspondentes do castelán. Aínda que son menos frecuentes, tamén queremos mostrar algún exemplo de calco semántico realizado sobre o portugués. Tomaremos dous verbos que aparecen na nosa obra: *abalar* e *abultar*. A primeira é unha palabra de uso moi estendido en galego co sentido de 'sacudir ou facer tremer unha árbore, a unha persoa ou unha cousa', que emprega Castelao en varios lugares. En *Sempre en Galiza*, sen embargo, aparece con moita frecuencia co sentido translaticio de 'conmover, impresionar, causar unha forte emoción en alguén': "Esa España inconcrusa, unitaria e centralista... mal pode *abalar* o noso corazón de galegos" /330/. Dado que non atopamos esta acepción nos dicionarios galegos e, aínda que non excluimos totalmente a posibilidade de que a metaforización se realizase independentemente no galego literario, pensamos que é máis probable que a acepción abstracta lle viñese a *abalar* a partir dun calco do verbo homónimo portugués, moi adoitado no significado de "impressionar, conmover". Así e todo, cabo deste, Castelao seguiu empregando o verbo *conmover*: "o que *conmoveu* ao Goberno provisional..." /167/. No galego actual, penso que neste senso *abalar* ten unha circulación bastante escasa, polo que podemos falar dunha tentativa fanada do noso autor.

8. *Abultar*

En canto a *abultar*, que no galego común se utiliza coa acepción de 'ser unha cousa voluminosa; formar vulto unha cousa', aparece na nosa obra cunha acepción tirada directamente do portugués *avultar* (por certo, diremos de camiño que está a grafía con uve é a proposta modernamente en galego), a de 'salientar, destacar, pór de relevo': "o que agora compre *abultar* é que..." /450/. Igualmente se utiliza *pór(se) de bulto*: "eu quero *pór de bulto* algunhas consideracións" /158/, "... na diferenciación catalana, galega e vasca, *ponse de bulto* a súa fanada obra [de Castela]" /282-3/. Conforme nós entendemos, estes empregos de *avultar* e *pór de vulto* a penas tiveron continuación no galego actual. Hoxe en día empregamos *pór de relevo* e *destacar* e maillos probables portuguesismos (totalmente admitidos e de

circulación normal) *salientar* e *sobrancear*. O ilustre rianxeiro non utiliza, polos datos que temos, ningunha das formas ultimamente citadas.

9. *Creto*

Outro exemplo de tentativa fanada de extensión semántica dunha palabra patrimonial témola no emprego que o noso autor, coma a maioría dos escritores anteriores e contemporáneos a el, fai do substantivo *creto*. O sentido desta palabra no galego popular é o de 'reputación, boa fama, boa consideración social', como aparece ocasionalmente na nosa obra: "o comentarista político de máis *creto* en Inglaterra" /157/, "ninguén soupo *dar* sona e *creto* internacional ás nosas reivindicacións" /139/. A partir de aí, aparece adoito na expresión *dar creto a* 'acabar de crer, conceder veracidade a': "[cando un galego traspón a fronteira portuguesa] non *dá creto* ás arbitrariedades da política" /45/. Pero onde fallou Castelao (que nisto segue unha tradición bastante afinada no galego culto) foi no emprego especializado desta palabra no eido económico, como 'cantidade que alguén ten dereito a cobrar como acredor', para o que se recomenda hoxe o latinismo *crédito*, tomado no portugués e no castelán do italiano, e destas linguas para o galego (33).

10. *Estar abocado a...*

Unha exemplo do grao de modernidade da lingua empregada no *Sempre en Galiza* é o uso da expresión *estar abocado a*: "estamos fatalmente *abocados* a un período de iniciación; comezo dunha nova volta" /248/. Non sabemos de onde terá tirado Castelao este neoloxismo, aínda que supomos que o castelán puidera terlle servido de inspiración. En galego e mais en castelán o verbo *abocar* ten o sentido básico de 'aproxima-la boca de dous recipientes para verte-lo contido dun no outro', do cal doadamente se deriva o uso que comentamos. O curioso é que aínda nos dicionarios casteláns de hoxe non se recolle esta acepción: o que máis se aproxima e o de MM I 10 "*Abocado*. 'Expuesto' a un peligro inminente".

11. *Adonarse*

Outro calco do castelán, que polo que sabemos non tivo maiores repercusións no galego culto, é a derivación do verbo *adonarse* a partir de *dono*, segundo o patrón do castelán *dueño-adueñarse*: "[os nacionalistas galegos imos] *adonarnos* axiña do presente" /360/. O neoloxismo soa realmente chocante, e iso explica o seu pouco éxito ulterior.

---

(33) A forma *creto* tamén existe en portugués, segundo informan Machado II 248 (dáo como forma diverxente popular de *crédito*, sen especifica-la acepción) e CF I 757, quen sinala "*Popular*. O mesmo que *crédito* [sobrenténdese nas acepcións 'ampla', relacionada coa credibilidade persoal, e mais na acepción bancaria especializada]" e aboa a forma novamente cun exemplo de Camilo Castelo Branco: "ora um homem sempre se atriga de casar com mulher de maus *cretos*".

12. Aillar, aillamento

Un exemplo claro de palabra formada en galego segundo as pautas do castelán témola con *aillar* e *aillamento*, formados sobre o substantivo *illa* conforme ó castelán *isla-aislar-aislamiento*. Para os mesmos conceptos o portugués ten vacilado entre os latinismos *insular* e *insulação* e os francesismos *isolar*, *isolamento* (CF II 128, 154), e só recentemente se impuxeron estes últimos. Vexamos algúns exemplos do emprego que destas verbas, carimbadas por el mesmo ou por algún coetáneo, fai o noso autor: "non hai maneira de *aillar* o noso problema" /247/; "o que non quedará en pé é a idea hespañola de independencia absoluta, de *aillamento* do mundo" /214/. Aínda que *isolar* e *isolamento* teñen circulación no galego culto actual, as formas máis frecuentes continúan as se-los neoloxismos autónomos *illar*, *illamento*, sen o *a-* inicial que as fai excesivamente semellantes ó castelán, pero a fin de contas inventados pola Xeración Nós.

BIBLIOGRAFIA

A) Antoloxías e obras literarias referidas

Álbum de la Caridad, Hospicio Provincial, A Coruña, 1862.

Cabanillas, R.: *Da Terra Asoballada*, Galicia Nueva, Vilagarcía, 1917.

Cantigas de Santa María (ed. por L. de Cueto), 2 vols., Real Academia Española, 1889.

Castro, R. de: *Cantares Gallegos*, Vigo, J. Compañel, 1863.

———: *Follas Novas*, La Ilustración Gallega y Asturiana, Madrid, 1880.

Corónica de Santa María de Iria (ed. por J. Carro), Padre Sarmiento, Santiago, 1950.

Corónica Troyana (ed. por A. Martínez Salazar), A Coruña, 1900.

Curros Enríquez, M.: *Aires da miña terra*, Latorre y Martínez, La Coruña, 1886 (3^a).

———: *O divino sainete*, Ed. do Castro, A Coruña, 1969.

———: *Obras Completas*, Aguilar, Madrid, 1979 (ed. preparada por Carlos Casares).

Iglesia, A. de la: *El Idioma gallego. Su antigüedad y vida*, 3 vols., Latorre y Martínez, A Coruña, 1886.

Lamas Carvajal, V.: *Dez cartas ós gallegos*, José M. Ramos, Ourense, 1875.

———: *Saudades Gallegas*, La Propaganda Gallega, Ourense, 1880.

———: *Gallegada, tradicións, costumes, tipos e cantos da terraña*. El Eco de Orense, Ourense, 1887.

Otero Pedrayo, R.: *A Romeiría de Gelmírez*, Nós, Santiago, 1934.

Pintos, J. M.: *La gaita gallega*, José y Primitivo Vilas, Pontevedra, 1853.

Pondal, E.: *Queixumes dos pinos*, Latorre y Martínez, A Coruña, 1886.

Rodríguez Castela, A. D.: *As Cruces de Pedra na Galiza*, Nós, Buenos Aires, 1950.

———: *Sempre en Galiza*, Centro Gallego, Buenos Aires, 1961 (2ª).

B) Dicionarios citados

ACL = Academia das ciencias de Lisboa: *Dicionário da Língua Portuguesa*, vol I, Imprensa Nacional-Casa da Moeda, Lisboa, 1976.

Boaventura (1950) = Boaventura, M.: *Vocabulário Minhoto*, Bracara Augusta, Braga, 1950.

CF = Figueiredo, C.

Costa, J. Almeida & Melo, A. Sampaio e: *Dicionário da Língua Portuguesa*, Porto Editora, Porto, 1979 (5ª ed.).

Cunha (1989) = Cunha, A. G. da: *Dicionário Etimológico Nova Fronteira da Língua Portuguesa*, Editora Nova Fronteira, Rio de Janeiro, 1989 (3ª impr. da 2ª ed.).

Cuveiro Piñol, J.: *Diccionario gallego*, Barcelona, N. Ramírez, 1876.

ER = Rodríguez González, E.

Ferreira, Aurélio Buarque de Holanda: *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*, Nova Fronteira, Rio de Janeiro, 1975.

Figueiredo, C.: *Grande Dicionário da Língua Portuguesa*, 2 vols., Livraria Bertrand, Lisboa, 1939 (16ª ed.).

Filgueira (1926) = Filgueira Valverde, X. F. & alii: *Vocabulario popular Galego-castelán*, El Pueblo Gallego, 1926.

Gonçalves (1966) = Gonçalves, F. Rebelo: *Vocabulário da Língua Portuguesa*, Coimbra Ed., Coimbra, 1966.

Irmandades da Fala: *Vocabulario Castellano-Gallego*, A Coruña, 1933.

Machado = Machado, J. P.: *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa*, 5 vols., Livros Horizonte, Lisboa, 1977 (3ª ed.).

MM = Moliner, M.: *Diccionario de uso del español*, 2 vols., Gredos, Madrid, 1986.

Moraes e Silva, A.: *Diccionario Ethimologico da Lingua Portugues*, Lisboa, 1823.

NDLP = Ferreira, Aurélio Buarque de Holanda.

Rodríguez, F. J.: *Diccionario Gallego-castellano*, La Galicia, A Coruña, 1863.

RAG = Real Academia Gallega: *Diccionario Gallego-Castellano*, Imprenta y Fotograbado de Ferrer, A Coruña, 1913.

Rodríguez González, E.: *Diccionario Enciclopédico gallego-castellano*, 3 vols., Galaxia, Vigo, 1980 (facsimilar da 1ª ed., Vigo, 1958-1961).

Valladares (1884) = Valladares, M.: *Diccionario Gallego-Castellano*, Seminario Conciliar, Santiago, 1884.

C) Outros repertorios léxicos e estudos

Boullón Agrelo, A. I.: *Contribución ó estudio do léxico de Valentín Lamas Carvajal (A-D)*, Memoria de Licenciatura inédita, Santiago, 1986.

- Fernández González, J. R. (1981): *El habla de Ancares (León)*, Universidade de Oviedo Oviedo, 1981.
- García (1985) = García González, C.: *Glosario de voces galegas de hoxe*, La Voz de Galicia, Santiago, 1985.
- García (1988) = García González, C.: *Retrincos da Lingua*, La Voz de Galicia, A Coruña, 1988.
- García González, C.: *Cartafol da lingua*, A Coruña, (en prensa).
- GVVH = García González, C.: *Glosario...*
- González Seoane, E.: *Textos galegos de mediados do século XIX. Glosario do Álbum de la Caridad (A-D)*, Memoria de Licenciatura inédita, Santiago, 1986.
- Instituto da Lingua Galega & Real Academia Galega: *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Vigo, 1983.
- : *Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega (versión provisional)*, 2 vols., edición policopiada, s.d.
- Lorenzo Vázquez, R.: *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla. II Glosario*, Padre Feijóo, Ourense, 1977.
- Meier (1982) = Meier, H.: "La posición del gallego en la etimología románica", *Tradicón, futuro e actualidade do galego*, Xunta de Galicia, Santiago de Compostela, 1982; pp. 99-105.
- Otero (1967) = Otero, A.: *Contribución al diccionario gallego*, Galaxia, 1967.
- Otero (1977) = Otero, A.: *Vocabulario de San Jorge de Piquín*, Verba, Santiago, 1977.
- Pensado (1980) = Pensado, J.L.: "Aportaciones a la historia de *ceibar* y *ceibe* en portugués", *Verba* 7 (1980), pp. 41-9.
- RL = Lorenzo Vázquez, R.
- Rúa Ferradas, M.C.: *A lingua de Curros Enríquez. Glosario (A-E)*, Memoria de Licenciatura inédita, Santiago, 1986.
- Santamarina (en prensa) = Santamarina A.: "Lingua galega: norma e estándar", aparecerá publicado no *Lexikon der Romanistik Philologie*, vol. VI, Tübingen (en prensa).
- Sobreira, Fr. J.: *Papeletas de un diccionario gallego. I* (ed. por J. L. Pensado), Padre Feijoo, Ourense, 1979.
- Stewart (1968) = Stewart, W.A.: "A Sociolinguistic Typology for Describing National Multilingualism", en J. A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Language*, Mouton, The Hague, 1968; pp. 531-45.